

Типове модели на взаимодействие между държавата и църквата

Преобладаващата част от изследователите (Keith N. Hylton, Yulia Rodionova, and Fei Deng, 2008) на църковната икономика се базират на теоретичните конструкции за взаимоотношенията „църква-държава“ изведени от А. Смит, който в „Богатството на народите“, разглежда тази икономика през призмата на фирмената теория. Според Смит, религиозните организации подобно на фирмите предлагат на своите клиенти определен продукт. Появата на този специфичен пазар на нови религиозни фирми е с цел задоволяване на потребителското търсене на базата на конкурентните отношения. Създаването на монопол чрез държавно „лицензиране“ или изграждането на държавна религия би намалило усилията на продавачите на религиозни стоки и услуги по удовлетворяването на потребителските вкусове и предпочитания. С течение на времето, духовенството при държавно подкрепяните църкви, ще се дистанцира и отдалечи от загрижеността за своите членове. На практика намесата на държавата отслабва мотивацията на църквата от развиване и подобряване на религиозните и социално-икономически дейности, т.е. нейната полезност за нейните членове и за обществото като цяло. Поддържането на определена религия създава т. нар. „ленив монопол“ (lazy monopoly)¹. Адам Смит описва това като резултат от държавната подкрепа на църквата (Keith N. Hylton, Yulia Rodionova, and Fei Deng, 2008).

В действителност Адам Смит в „Богатството на народите“, анализирайки държавните разходи в Книга V, Глава I, описва влиянието на държавната намеса и участие в дейността и конкуренцията между различните религиозни организации и секти: „Но ако политиката никога не бе призовавала на помощ религията, ако победилата партия никога не бе отдавала предпочитания на догмите на една секта пред догмите на друга, тя вероятно би се отнасяла еднакво и безпристрастно към всички секти и би позволила на всеки да избере своя свещеник и религия, както намери за добре. В такъв случай несъмнено биха съществували множество религиозни секти. Почти всяка енория би образувала вероятно малка самостоятелна секта или би поддържала свои догми. Всеки проповедник несъмнено би се чувствал принуден да полага извънредни усилия и да си служи с всяко средство, за да запази и увеличи броя на своите последователи. Но тъй като всички други проповедници биха се чувствали принудени да правят същото, никой проповедник или секта от проповедници не биха могли да постигнат много голям успех. Користното и енергично усърдие на религиозните проповедници може да бъде опасно и неприятно там, където обществото търпи само една секта или където цялото общество е разделено на две или три големи секти, чиито проповедници действат съгласувано и се подчиняват на строга дисциплина и йерархия. Но това усърдие трябва да е напълно безопасно там, където обществото е разделено на 200 или 300, или може би на много хиляди малки секти, нито една от които не може да бъде достатъчно значителна², за да нарушава общественото спокойствие. Проповедниците на всяка секта, виждайки се заобиколени от всички страни повече от противници, отколкото от приятели, биха били принудени да усвоят онази откровеност и умереност, които толкова рядко се срещат

¹ Това е термин въведен от Алберт Хиршман през 1970 г., (Hirschman, A. 1970).

² Бел. моя, Едно от условията за съвършена конкуренция е наличието на достатъчен брой продавачи, респ. купувачи на пазара,, т.е. значителен брой, така че нито един от тях да не може да влияе върху пазарните параметри – цени и количества.

сред проповедниците на онези големи секти, догмите на които, поддържани от гражданската власт, се зачитат от почти всички жители на обширни кралства и империи..... все пак ако тези секти са достатъчно многобройни и следователно всяка от тях е прекалено малка, за да нарушава общественото спокойствие, прекомерната ревност на всяка от тях към нейните догми не би могла да има много вредни последици, а, напротив – някои добри резултати; и ако правителството е твърде решено да не им се меси и да ги застави да не се месят едни на други, малко вероятно е те да не се разцепят достатъчно бързо и да станат скоро достатъчно многобройни“ (Смит Адам., 1983, с. 767-769.).

Според Адам Смит, намесата на държавата в дейността на църковните организации и по-точно в конкурентните отношения между тях, се отразява негативно върху качеството на религиозните продукти и услуги. Отсъствието на държавна намеса, от своя страна ще повиши конкурентоспособността на религиозните блага и ще активизира поведението на църквите и църковните институции на религиозния пазар.

Ако обобщим казаното по-горе, може с увереност да заявим, че държавата демонстрира два принципиални подхода по отношение на религиозните дейности:

- При първият, дадена църква/конфесия, т.е. вероизповедание, се провъзгласява законово от страна на държавата в качеството си на единствено или доминиращо, а съответната религия се признава за официална. В този случай официалната църква се оказва монополист на пазара на религиозни услуги;
- При вторият подход, държавата допуска многоконфесионалност, т.е. многообразие на вероизповеданията в обществото, без официална подкрепа на някое от тях. В този случай, всяка отделна църква е в конкурентни отношения с останалите вероизповедания във връзка с предоставяните религиозни услуги. Доколкото предоставяните от църковните институции религиозни услуги се различават частично по отношение на религиозните символи, литургии и др. особености на организацията на религиозната дейност, то тези услуги предоставяни от тях не трябва да се разглеждат в качеството си на съвършени субститути, т.е. от църковни организации действащи в условията на т. нар. съвършена конкуренция. По-скоро, съществуването в рамките на едно общество (национално стопанство) на различни църкви би трябвало да се възприема не като съвършена конкуренция, а като монополистическа конкуренция. Съвършената конкуренция като форма на пазарна структура не може да има място на пазара на религиозни услуги, тъй като от една страна, е налице съществена диференциация на самите религиозни услуги, които в очите на техните потребители не могат да се проявяват в качеството си на съвършени заместители, а от друга – трудно може да говорим за еднородност на продукта/услугата.

Съвременната концепция за разделение между религиозното и държавното начало се изгражда през последните два века. Тя започва с т.нар. икономическа секуларизация, минава през

идеята за свобода на съзнанието и религията и завършва с принципа за разделяне на църква и държава в законодателството на редица европейски страни.³

В Република България взаимоотношенията църква-държава са заложили в чл. 13.2 на Конституцията на Република България от 1991 г. на принципа, че “Религиозните институции са отделени от държавата”. От една страна той е знак за приемственост с предходните български конституции, според които “църквата е отделена от държавата” (чл. 78. 2, Конституция от 1947 г. и чл. 53.2 Конституция от 1971 г.). От друга - новата редакция допринася за демократизирането на отношенията между светското и религиозното начало. Тя отчита верското многообразие в страната като заменя по-ограниченото понятие “църква” с плуралистичното “религиозни институции”.

Типологията на взаимоотношенията църква и държава е изключително разнообразна. Може да изведем следните няколко модела на взаимодействие между държавата и църквата⁴:

- В православната традиция най-разпространена е т. нар. „симфоническа концепция“, при която между църква и държава се установяват отношения на сътрудничество, взаимна подкрепа и взаимна отговорност, без нито една от двете страни да навлиза в сферата на компетенции на другата. Държавата при симфоническата концепция търси подкрепа от страна на църквата най-вече при осъществяване на социалната и духовна (култура и образование) политика. А църквата получава от страна на държавата помощ (материална, финансова и пр.) за осъществяване на дейностите по благотворителност, социално подпомагане, доброволчество и др., вкл. за извършване на същинската религиозна дейност.
- Сред католицизма една от най-приемливите доктрини на взаимоотношения църква-държава е тази „за двата меча“, според която двете власти (църковна и държавна), едната непосредствено, а другата – опосредствено, са в ръцете на Римския епископ (папата).
- В държавите, където побеждава Реформацията, а малко по-късно и в някои католически страни при държавно-църковните взаимоотношения водещ е т. нар. принцип на териториализма (принципа на териториалност), чиято същност се изразява в пълен държавен суверенитет върху съответната територия, в това число и върху нейните религиозни общности. Девизът на подобен модел на взаимоотношения е „cujus est regio, illius est religio“, т.е. в чиито ръце е властта, там е и религията.
- В САЩ, където по начало на преден план е многоконфесионалната държава, т.е. многообразие на религиите, утвърденият принцип е на радикално отделяне на църквата от държавата, предполагащ неутралност от страна на държавата спрямо всички религии.

---

³Вж. <http://feeds.feedburner.com/ReligionAndPoliticsInEasternOrthodoxy>, Posted 25th July 2013 by [Daniela Kalkandjieva](#), „Църква и държава: европейски модели и практики на конституционно разделяне“ (изложение подготвено от автора по поръчка на Парламентарната комисия по човешките права и въпросите на вероизповеданията - 18 февруари 2008 г.).

⁴Вж. по подробно „Основы социальной концепции Русской Православной Церкви“, документът е приет на Юбилейния Архиерейски Събор на Руската православна църква (13-16 август 2000 г., Москва, храм Христа Спасителя), <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>, 12 септември 2005 г.

- Съществува форма на взаимоотношения между държавата и църквата, при която от една страна е налице радикално отделяне на църквата от държавата, т. е. църквата има статут на частна корпорация, а от друга – съществува т. нар. „държавна църква“, т. е. държавна религия. При този смесен вариант на взаимоотношения има случаи, когато църквата притежава редица привилегии и задължения, делегирани ѝ от държавата, но самата тя да не е „държавна църква“, в собствения смисъл на думата.

В редица държави по света, напр. Великобритания, Финландия, Норвегия, Дания, Гърция, се е запазила държавната църковност. В други страни, чийто брой нараства през последните години, като САЩ, Франция и пр., отношенията на държавата с религиозните общности са на принципа на пълното отделяне. В Германия католическата, евангелската и някои други църкви имат статут на корпорации на публичното право, докато в същото време други религиозни общности са напълно отделени от държавата и са подвластни на частното право със статут на частни корпорации. На практика обаче, реалното положение на религиозните общности в по-голямата част от държавите по света в много малка степен зависи от това, дали те са отделени или не са отделени от държавата. В някои страни, където църквата е запазила държавния си статут, той се свежда до събирането на т. нар. църковен данък чрез държавните приходни институции, а също така наред с регистрацията на актовете за гражданско състояние, извършвани от държавните административни органи, се признава и юридическата правосубектност на извършваните църковни записи при кръщение на новородени или при сключване на църковен брак („Основы социальной концепции Русской Православной Церкви“, 2005).

Примери за т.нар. „симфоническа концепция“ в Православната църква може да се търсят в Руската, Румънската, Гръцката, Българската и пр. православни църкви. Разликата е най-вече в дълбочината на взаимоотношенията с държавата. Най-силни са тези взаимоотношения в Гръцката и Румънската православни църкви, където подкрепата е най-голяма. За тясната връзка църква-държава в Румъния особено показателно е следното изявление посочено в официалното съобщение на Румънската патриаршия след разговора на патриарх Даниил с румънския премиер, където се казва: "Румънският патриарх благодари на министър-председателя за неговата подкрепа за църквата и подчерта, че църквата ще подкрепи усилията на правителството за подобряване на условията за образованието на децата и младежите в селските райони, както и за подобряване на качеството на медицинските услуги в болниците".⁵

Така например, в Румъния клириците са държавни служители, както е и в Гърция. Техните заплати са приравнени към различните категории учители и преподаватели в средните и висши учебни заведения в страната.

В Румъния също така не се възстановяват земеделските имоти и горите на местните религиозни общности. Тя остава вярна на традицията държавата да използва доходите от национализираните през втората половина на XIX век църковни имоти за изплащане заплатите на цялото духовенство и като цяло държавата поема ангажимента да финансира нейната религиозна и социална дейност. С нейна помощ вероучението е въведено като задължителен учебен предмет в училищата (от

⁵Цит. по Двери, <http://dveri.bg/>, четвъртък, 17 Декември, 2015, 11:37; <http://patriarhia.ro/>

първи до четвърти клас), с известни изключения в Трансилвания. Изработеният от комунистическия режим Закон за вероизповеданията продължава да действа и една от причините за това са преимуществата, които той дава на Православната църква над униятската (Калканджиева Д., Богословска мисъл, 1-4/2007, с. 132). В резултат на това, православно духовенство в Румъния, включително и редовите свещеници, никога не е изпитвало социални и икономически затруднения, а днес се радва на добри социални, медицински и пенсионни осигуровки. В момента Православната църква в Румъния поддържа 784 социални институции и услуги. Сред тях са 141 кухни и закувални, 50 медицински пункта и аптеки, 75 дневни центъра за деца и други 15 за престарели хора, 35 семейни центъра, 38 социални детски градини и др. Според годишния отчет на Румънската църква за 2013 г. тя е дала 17,7 млн. евро за благотворителност. С тези пари тя е подпомогнала 23 000 деца, 15 000 възрастни и 15 000 жертви на трафик на хора, на домашно насилие, безработица и др. Румънската православна църква не остава безучастна и към съдбата на пострадалите от наводненията през септември 2013 г. Само от тази религиозна институция пострадалите са получили парична помощ в размер на 300 000 евро, както и материална подкрепа за още 110 000 евро.⁶

За 2014 г., например, в Румъния бяха отпуснати **33 милиона евро** бюджетни средства за поддръжка и изграждане на православни църкви, а за 2015 г. – **39 милиона евро**, голяма част от които са за изграждането на новата катедрала. Този църковен проект обаче е критикуван остро в румънското общество като проява на грандомания, който коства много на бюджета за сметка на постоянно недостигащите средства за поддръжка на болниците в страната.⁷

---

⁶ (По материали на Romania Insider, <http://www.orthopuzzle.com/2014/02/18.html>, превод и редакция Д. Калканджиева, „Румънската Православна Църква дава 18 милиона евро за благотворителност“.

⁷Вж. <http://dveri.bg/>, четвъртък, 17 Декември, 2015, 11:37, „Румъния увеличава заплатите на румънските клирици“.